

การประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าเพื่อพัฒนาชุมชนต้นแบบ บ้านหนองเลา ตำบลหนองเม็ก อำเภอนาเชือก จังหวัดมหาสารคาม

ทงศักดิ์ ปัดสินธุ์¹

¹ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม ตำบลตลาด
อำเภอมือเมือง จังหวัดมหาสารคาม 44000

ทงศักดิ์ ปัดสินธุ์. (2562). การประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าเพื่อพัฒนาชุมชนต้นแบบบ้านหนองเลา ตำบลหนองเม็ก อำเภอนาเชือก จังหวัดมหาสารคาม. วารสารวิทยาการสิ่งแวดล้อมไทย ปีที่ 2(3), 2562: 9 - 20.

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าเพื่อพัฒนาชุมชนต้นแบบ และ 2) ศึกษาการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าเพื่อพัฒนาชุมชนต้นแบบของชุมชนบ้านหนองเลา ตำบลหนองเม็ก อำเภอนาเชือก จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งงานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้วิธีการเก็บข้อมูลจากการสังเกตแบบมีส่วนร่วมพร้อมทั้งการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ และการประชุมกลุ่มย่อยของชาวบ้านเพื่อการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าเพื่อพัฒนาชุมชน แล้วนำเสนอผลการวิจัยเชิงพรรณนาวิเคราะห์ ผลการวิจัยพบว่า 1) ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าเพื่อพัฒนาชุมชนต้นแบบ ประกอบด้วย (1) การใช้ความเชื่อจารีตประเพณีในการควบคุม (2) การใช้บทบาทของผู้นำในการควบคุม (3) การใช้ระบบเครือญาติในการควบคุม (4) การใช้กระบวนการข้อตกลงร่วมกันในการควบคุม และ (5) การใช้องค์กรชุมชนเป็นกลไกในการควบคุม และ 2) การประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าเพื่อพัฒนาชุมชนต้นแบบ ประกอบด้วย ความเชื่อและพิธีกรรมพื้นบ้าน และกิจกรรมการอนุรักษ์ป่า

คำสำคัญ : ภูมิปัญญาท้องถิ่น การจัดการป่าชุมชน ชุมชนต้นแบบ ชุมชนบ้านหนองเลา

The development of a community model based natural resources and local knowledge in Nonglao village, Nongmek sub-district, Nachuak district Maha Sarakham province

Thanongsak Padsin¹

¹ Faculty of Humanities and Social Sciences, Mahasarakham Rajabhat University

Talad sub-district, Mueang district, Maha Sarakham province 44000

Thanongsak Padsin. (2019). The development of a community model based natural resources and local knowledge in Nonglao village, Nongmek sub-district, Nachuak district Maha Sarakham province. Thai Journal of Environmental Studies Vol. 2(3), 2019 : 9 - 20.

Abstract

The purposes of this study were to study 1) the community model based natural resources and local knowledge and 2) the development of a community model based natural resources and local knowledge in Nonglao village, Nongmek sub-district, Nachuak district, Maha Sarakham province. The in-depth interviews with key informants, group discussion and observation were use for data collection on the community model based natural resources and local knowledge. Then the results of the study were presented in a descriptive analysis form. The results of the research revealed that : 1) Community model based natural resources and local knowledge : (1) Beliefs and Traditions (2) Community Leader Role (3) Kinship Systems (4) Commitment and (5) Community Organization. 2) Development of a community model based natural resources and local knowledge : beliefs and rites of museum and forest conservation activities.

Keywords : Local wisdom, Community Forest Management, Community model, Nonglao village

1. บทนำ

“ป่า” มีความหมายต่อสรรพชีวิต เป็นปัจจัย 4 ของมนุษย์ ผลิตอากาศบริสุทธิ์ให้แก่โลกเป็นเขื่อนธรรมชาติที่กักเก็บน้ำ ป้องกันอุทกภัย ภัยแล้ง เป็นคลังยาสมุนไพร เป็นธนาคารอาหารของผู้คนรอบป่าซึ่งหน่วยงานภาครัฐมีการสำรวจพื้นที่ป่าพบว่า มีบริเวณลดน้อยลงตามลำดับ ดังเช่น พ.ศ. 2504 พ.ศ. 2532 พ.ศ. 2543 ประเทศไทยพื้นที่ป่าไม้อยู่ประมาณ 171,90,71 ล้านตารางกิโลเมตร พ.ศ. 2556 มีพื้นที่ 171,585.65 ล้านตารางกิโลเมตร ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีจำนวนพื้นที่ป่าน้อยที่สุดเรียงตามลำดับ พ.ศ. 2536 พ.ศ. 2543 พ.ศ. 2549 และ พ.ศ. 2556 ร้อยละ 12.72, 15.71, 14.54, 16.32 ของพื้นที่ทั้งหมด จากกรมป่าไม้ (2556 : 1 - 6) สถิติหลังปี พ.ศ. 2549 มีการเพิ่มขึ้นของพื้นที่ ร้อยละ 2.52 ซึ่งเป็นแนวโน้มที่ดีอย่างยิ่ง ตัวเลขดังกล่าวเกิดขึ้นก่อนนโยบายส่งเสริมปลูกป่าทดแทน และส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ยาพารา อ้อย มันสำปะหลัง ยูคาลิปตัส (มูลนิธิสืบนาเคเสถียร. 2559 : 2) วิฤตติด้านสิ่งแวดล้อมจึงเริ่มปรากฏขึ้นเมื่อสถานการณ์ป่าไม้ของประเทศถูกทำลาย เกิดผลกระทบต่อประชาชน มีผลต่อเศรษฐกิจของประเทศ การแก้ไขปัญหาของชุมชนร่วมกับรัฐในการหาแนวทางเฝ้าระวังป่าอนุรักษ์ป่าอย่างยั่งยืน โดยเสนอร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนซึ่งหลักการสำคัญในการบ่งชี้ความเป็นป่าชุมชน คือ คนอยู่กับป่าไม่แยกจากกันรูปแบบการจัดการ ได้แก่ 1) ป่าอนุรักษ์ 2) ป่าเศรษฐกิจ และ 3) ป่าประเพณีโดยมีเงื่อนไขชุมชนเป็นตัวกำหนด โดยกำหนดให้ชุมชนมีอำนาจในการจัดการอย่างอิสระ ร่วมเปิดโอกาสให้มีการตรวจสอบภายในชุมชน ให้รัฐและสาธารณะตรวจสอบได้ กฎเกณฑ์ในการบริหารจัดการป่าชุมชนและทรัพยากรกำหนดและตัดสินโดยองค์กรชุมชน (สมศักดิ์ สุขวงศ์. 2550 : 54 - 62)

จากการรณรงค์ส่งเสริมอย่างจริงจังและต่อเนื่องของกรมป่าไม้ ทำให้ในปัจจุบันประชาชนเกิดความรู้ความเข้าใจและเห็นความสำคัญของป่าไม้มีการตื่นตัวในการร่วมกันอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกันมากขึ้น ดังเช่น การศึกษาการ

มีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชน : ศึกษาเฉพาะกรณี หมู่บ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน พบว่าปัจจัยที่สำคัญต่อการอยู่รอดของป่าก็คือความร่วมมือและการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในพื้นที่นั้นเองเพราะชาวบ้านจะได้รับประโยชน์จากการจัดการป่าไม้ในรูปแบบของป่าชุมชน ซึ่งจะช่วยลดปัญหาความขัดแย้ง และเป็น การเพิ่มพื้นที่ป่าไม้ได้อย่างยั่งยืนอีกทางหนึ่งด้วย (เผด็จ ขำเพ็ง. 2543) นอกจากนี้จากการศึกษายังมีการศึกษาปัจจัยทางการบริหารที่มีผลต่อการจัดการป่าชุมชนของคณะกรรมการป่าชุมชนในพื้นที่สำนักงานป่าไม้เขตขอนแก่น พบว่า ป่าชุมชนถือได้ว่าเป็นป่าเศรษฐกิจของชุมชนท้องถิ่น ผลิตผลจากป่า เช่น ฟืน ถ่าน อาหารป่า ลอดจนสมุนไพร ไม้พื้นบ้าน ฯลฯ สามารถอำนวยประโยชน์ให้กับชุมชนได้อย่าง ต่อเนื่อง เป็นการลดภาระค่าครองชีพของราษฎร รวมทั้งเป็นการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่น เนื่องจากมีกิจกรรมที่ต้องดำเนินงานร่วมกันอยู่อย่างต่อเนื่อง การดำเนินงานจัดการป่าชุมชนได้รับการ ขานรับจากหน่วยงานและองค์กรต่าง ๆ ทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ โดยเห็นว่าการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในรูปแบบป่าชุมชน ควรเน้นให้องค์กรชุมชนเป็นผู้ดำเนินการ เนื่องจากเป็นผู้ที่อยู่ใกล้ชิดกับป่า และมีวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องและผูกพันกับป่า โดยมีหน่วยงานของภาครัฐ องค์กรท้องถิ่น องค์กรพัฒนาเอกชน และสถาบันการศึกษาเป็นผู้สนับสนุนกิจกรรมการดำเนินงาน ซึ่งน่าจะเป็นแนวทางที่เหมาะสมของรูปแบบในการจัดการ ทรัพยากรป่าไม้เพื่อความดำรงอยู่ของพื้นที่ป่าควบคู่ไปกับความเข้มแข็งของชุมชน ความสัมพันธ์ของป่าไม้กับชุมชน ในแง่ของการดำรงชีวิตของคนในชุมชนที่พึ่งพาทรัพยากรป่าไม้ เมื่อป่าไม้ถูกทำลายลง ย่อมทำให้สิ่งที่คนในชุมชนต้องการย่อยหรือลงไป ป่าชุมชนเป็นแนวคิดที่ทำให้เห็นว่าวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่นที่พึ่งพาทรัพยากรป่าไม้ที่ต้องพึ่งพากันและกัน จึงเป็นการเน้นบทบาทของคนในชุมชนในการจัดการใช้ประโยชน์ป่าไม้ เพื่อตอบสนองต่อความต้องการของคนในชุมชนเป็นการให้สิทธิและหน้าที่

การรับผิดชอบแก่ชุมชน ที่ดำเนินการเป็นกลุ่มที่ พืชรักษาป่าไว้ (วุฒิชัย พิรุณสุนทร. 2554)

ชุมชนบ้านหนองเลา ตำบลหนองเม็ก อำเภอนาเชือก จังหวัดมหาสารคาม มีป่าชุมชนที่สำคัญ คือ ป่าชุมชนหนองสองห้อง มีเนื้อที่ประมาณ 70 ไร่ จากการสำรวจพบในป่าชุมชนหนองสองห้อง และการสนทนาระหว่างชาวบ้านด้วยกันเองกับผู้วิจัย การเก็บรวบรวมข้อมูลได้ข้อสรุปร่วมกันเกี่ยวกับผลกระทบจากการปลูกสวนป่าเศรษฐกิจต่อความหลากหลายทางชีวภาพ และกระทบเชื่อมโยงไปสู่วิถีชีวิตของชุมชน ถึงแม้ว่าบางประเด็นจะยังไม่มีความชัดเจนทางวิทยาศาสตร์มายืนยันแน่ชัดแต่ข้อสรุปที่ได้เป็นข้อมูลเชิงประจักษ์ที่ปรากฏออกมาให้เห็นเป็นรูปธรรมอย่างเด่นชัด เมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2559 ผู้วิจัยและชาวบ้านในชุมชนสังเกตเห็นได้ว่าความหลากหลายทางชีวภาพ ระบบนิเวศป่าพื้นสภาพ มีแหล่งอาหารที่สมบูรณ์ขึ้น มีพื้นที่ทำเลเลี้ยงสัตว์ โดยการหาอาหารจากป่าทั้งนำไปบริโภคในชุมชน การเก็บหา พืชผัก แมลง ไข่มดแดง ออกมาวางขายตลาดริมทางหารายได้เลี้ยงครอบครัว มีทั้งเห็ดต่างๆ เช่น เห็ดไค เห็ดระโงก เห็ดโคน เห็ดเผาะ เห็ดถ่าน เห็ดก้ามปู เห็ดหน่าววี่ อื่นๆ นอกจากนี้ยังมีพืชผักกินได้ เช่น ผักต้ว ผักสาบ ผักกระโดน ผักชีข้าง ผักหุบไฮ เครื่องหมายน้อย ย่านาง ผักลิ้นแลน มันชนิดต่างๆ สัตว์ป่า เช่น แอ้ กระแต มดแดง ต๊กแตน อึ่งอ่าง นก นานาชนิด กระรอก กิ้งก่า จิ้งนูน แมลงทับ แมงแคง จักจั่น เป็นต้น ซึ่งชาวบ้านในพื้นที่ส่วนใหญ่เข้ามาหาผลผลิตจากป่า เพื่อนำไปบริโภคในครัวเรือน โดยเฉพาะเห็ดป่า แมลงต่าง ๆ และพืชผักป่า จากการสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับชาวบ้านในประเด็นผลกระทบต่อความหลากหลายทางชีวภาพ จากการปลูกสร้างสวนป่า ดังนี้ 1) ผลกระทบต่อความหลากหลายของเห็ดป่า ทั้งนี้เนื่องจากเห็ดบางกลุ่ม เช่น วงศ์ Boletaceae เห็ดตับเต่า (*Amanita sp.*) เห็ดระโงก เห็ดไค เห็ดแดง เห็ดน้ำหมาก และเห็ดถ่าน (*Russula spp.*) เป็นกลุ่มที่มีความสัมพันธ์กับพืช จัดเป็นพวกราไมคอร์ไรซาล (*Mycorrhizal fungi*) ซึ่งมีความสัมพันธ์กับรากพืชแบบพึ่งพาอาศัยกันและกัน เมื่อถึงฤดูที่มีอุณหภูมิและความชื้นที่

พอเหมาะสมราเหล่านี้จะเริ่มสร้างดอกเห็ดที่ใกล้กับพื้นนั้นๆ 2) ผลกระทบต่อแมลง เช่น แมลงกินุน (กินุนหม่น) แมลงแคง แมลงเหล่านี้จะอาศัยและหากินบนยอดอ่อนของพันธุ์ไม้ป่าเต็งรัง เช่น ต้นต้ว ต้นแดง ต้นรัง มะม่วงป่า ประดู่ ต้นตะคร้อ ผลจากการเตรียมพื้นที่เพื่อปลูกสวนป่าสาธิต ทำลายพันธุ์ไม้ ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของแมลงเหล่านี้ ส่วนมดแดงไม่นิยมสร้างรังบนพันธุ์ไม้ เศรษฐกิจที่นำมาปลูก 3) ผลกระทบต่อพืชผักป่า ในกระบวนการปลูกสร้างสวนป่าจะมีการกำจัดพืชผักพื้นบ้านที่ขึ้นเองในป่า แล้วปลูกไม้ชนิดใหม่ทำให้พืชผักพื้นบ้านไม่สามารถเติบโตได้ 4) ผลกระทบต่อภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น ภูมิปัญญาเกี่ยวกับสมุนไพร ถึงแม้ว่าการใช้สมุนไพรในการรักษาโรคจะลดบทบาทลงก็ตาม แต่การถ่ายทอดความรู้สู่คนรุ่นหลานในการถ่ายทอดเมื่อป่าถูกทำลายสมุนไพรก็ตายไปด้วย 5) ผลกระทบต่อแหล่งเรียนรู้ธรรมชาติของชุมชน ในอนาคตอาจขาดแหล่งเรียนรู้ป่าชุมชนโคกหินลาดเพื่อศึกษา วิจัย วิถีชีวิต ความหลากหลายทางธรรมชาติ

จากปัญหาและความสำคัญดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัย ผู้นำชุมชน กรรมการหมู่บ้าน องค์การบริหารส่วนตำบลหนองเม็ก และชาวบ้านบ้านหนองเลา ได้เล็งเห็นว่าถ้าปล่อยให้เหตุการณ์ดังกล่าวดำเนินต่อไปเช่นนี้เรื่อย ๆ ป่าชุมชนหนองสองห้องที่เคยมีความอุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งอาหารของชุมชน อาจเสื่อมโทรมและร่อยหรอลงไปอย่างแน่นอน นอกจากนี้อาจเกิดความขัดแย้งในการแย่งชิงทรัพยากรอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ จึงทำให้ผู้วิจัยศึกษาการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชนเพื่อพัฒนาชุมชนต้นแบบบ้านหนองเลา ตำบลหนองเม็ก อำเภอนาเชือก จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งจะนำไปสู่ความร่วมมือกันในการจัดการและดูแลรักษาป่าไว้ได้ต่อไป ขณะเดียวกันก็จะทำให้ป่าชุมชนมีความอุดมสมบูรณ์มากขึ้น ชาวบ้านจะเกิดความรักความผูกพันกับป่าชุมชนของตน และสามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับป่าได้อย่างเกื้อกูลกันและมีความยั่งยืนตลอดไป

2. วัตถุประสงค์

2.1 เพื่อศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าเพื่อพัฒนาชุมชนต้นแบบของชุมชนบ้านหนองเลา ตำบลหนองเม็ก อำเภอนาเชือก จังหวัดมหาสารคาม

2.2 เพื่อศึกษาการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าเพื่อพัฒนาชุมชนต้นแบบของชุมชนบ้านหนองเลา ตำบลหนองเม็ก อำเภอนาเชือก จังหวัดมหาสารคาม

3. วิธีดำเนินการวิจัย

ระยะที่ 1 ศึกษาประวัติป่าชุมชนหนองสองห้อง

1) กลุ่มเป้าหมาย

กลุ่มเป้าหมายที่ทำการศึกษาคั้งนี้ ผู้วิจัยศึกษาประวัติป่าชุมชนหนองสองห้อง ประกอบด้วยสภาพภูมิประเทศและพัฒนาการป่าสภาพภูมิอากาศสภาพป่าไม้และระบบนิเวศ (เนื้อที่ ชนิดพรรณไม้ ชนิดพันธุ์สัตว์ ความหลากหลายทางชีวภาพ) ทรัพยากรธรณี และทรัพยากรน้ำ ซึ่งกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก จำนวน 5 คน ประกอบด้วย

1.1 นางอุทัยรัตน์ สุขชา ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 7 บ้านเหล่าอีหมัน

1.2 นายหนองม่วง ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 8 บ้านหนองม่วง

1.3 นายจักรี โทนผุย ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 9 บ้านหนองเลา

1.4 นายบุญเลิศ บุญตาแสง ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 14 บ้านเหล่าเหนือ

1.5 นายอดุลย์ ประดิษฐ์ ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 18 บ้านหนองเลาพัฒนา

1.6 นายพิทักษ์ อันชานาญ ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 19 บ้านหนองเลาพัฒนา

1.7 นายอรุณ สอนจันทร์ ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 20 บ้านห้วยค้อ

1.8 นายสมาน เอี่ยมโคกสูง ผู้อำนวยการชุมชนตำบลหนองเม็ก

1.9 นายธีรพล ปะวะโก นายกองกิจการบริหารส่วนตำบลหนองเม็ก

2) เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่

2.1 แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง

2.2 แบบสังเกตชนิดมีส่วนร่วม

2.3 แบบสังเกตชนิดไม่มีส่วนร่วม

2.4 กล้องถ่ายรูป

2.5 เครื่องบันทึกเสียง

3) การเก็บรวบรวมข้อมูล

3.1 ข้อมูลปฐมภูมิ เป็นข้อมูลที่เก็บข้อมูลโดยตรงจากกลุ่มเป้าหมาย ดังนี้

1) การสำรวจพื้นที่การศึกษา เพื่อศึกษาประวัติป่าชุมชนหนองสองห้อง

2) การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ กับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักเกี่ยวกับประวัติป่าชุมชนหนองสองห้อง

3) การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก เป็นการสัมภาษณ์เจาะลึกถึงข้อมูลที่ต้องการสำหรับตอบคำถามการศึกษาวิจัยในพื้นที่ที่ศึกษา

4) การสนทนากลุ่ม ดำเนินการสนทนากลุ่มนั้นเป็นการศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักจากการสนทนากลุ่ม โดยต้องใช้อุปกรณ์ช่วยในการบันทึกข้อมูลนั้นก็คือ เทปบันทึกเสียง และสมุดบันทึกถ้อยคำประเด็นการสนทนาที่ต้องการเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้องและชัดเจนมากยิ่งขึ้น

5) การสังเกต ทั้งการสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ซึ่งได้เข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน ตลอดจนสังเกตถึงอิทธิพลของปัจจัยทั้งภายในและภายนอกเพื่อจะได้ข้อมูลที่ลึกซึ้งถึงวิถีชีวิตกับป่าชุมชน

3.2 ข้อมูลทุติยภูมิ โดยศึกษาจากเอกสารและรวบรวมจากแหล่งข้อมูลเกี่ยวกับประวัติป่าชุมชนหนองสองห้อง ทั้งการเก็บรวบรวมเอกสาร และอินเทอร์เน็ต

4) การตรวจสอบข้อมูล

ข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวม จะนำมาตรวจสอบก่อนการนำไปประมวลและการวิเคราะห์ผล โดยข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก

จะนำมาตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้าตรวจสอบความถูกต้องเพื่อให้ได้ข้อมูลที่สมบูรณ์ถูกต้องและเที่ยงตรง

5) การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาแยกเป็นหมวดหมู่และจัดแฟ้มข้อมูลแล้วนำมาตีความเกี่ยวกับประวัติป่าชุมชนหนองสองห้อง แล้วนำมาวิเคราะห์จากเนื้อหาที่ได้ แล้วนำมาเขียนรายงานเชิงพรรณนา

ระยะที่ 2 ศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชนเพื่อพัฒนาชุมชนต้นแบบ

1) กลุ่มเป้าหมาย

กลุ่มเป้าหมายที่ทำการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชนเพื่อพัฒนาชุมชนต้นแบบ ประกอบด้วย การใช้ความเชื่อจารีตประเพณี การใช้บทบาทของผู้นำ การใช้ระบบเครือญาติ การใช้กระบวนการข้อตกลงร่วมกัน และการใช้องค์กรชุมชน ซึ่งกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก จำนวน 6 คน ประกอบด้วย

1.1 นางอุทัยรัตน์ สุดชา ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 7 บ้านเหล่าอีหมัน

1.2 นายหนองม่วง ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 8 บ้านหนองม่วง

1.3 นายจักรี โทนผุย ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 9 บ้านหนองเลา

1.4 นายบุญเลิศ บุญตาแสง ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 14 บ้านเหล่าเหนือ

1.5 นายอดุลย์ ประดิษฐ์ ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 18 บ้านหนองเลาพัฒนา

1.6 นายพิทักษ์ อันชำนาญ ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 19 บ้านหนองเลาพัฒนา

1.7 นายอริญ สอนจันทร์ ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 20 บ้านห้วยค้อ

1.8 นายสมาน เอี่ยมโคกสูง ผู้อำนวยการในชุมชนตำบลหนองเม็ก

1.9 นางพิสมัย จิตตประสาร รองนายกองค์การบริหารส่วนตำบลหนองเม็ก

1.10 นายธีรพล ปะวะโก นายกององค์การบริหารส่วนตำบลหนองเม็ก

2) เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

2.1 แบบสัมภาษณ์กึ่งมีโครงสร้าง

2.2 แบบสังเกตชนิดมีส่วนร่วม

2.3 แบบสังเกตชนิดไม่มีส่วนร่วม

2.4 กล้องถ่ายรูป

2.5 เครื่องบันทึกเสียง

3) การเก็บรวบรวมข้อมูล

3.1 ข้อมูลปฐมภูมิ เป็นข้อมูลที่เก็บข้อมูลโดยตรงจากกลุ่มเป้าหมาย ดังนี้

1) การสำรวจพื้นที่การศึกษา เพื่อศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชนเพื่อพัฒนาชุมชนต้นแบบ

2) การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชน เพื่อพัฒนาชุมชนต้นแบบ ประกอบด้วย การใช้ความเชื่อจารีตประเพณี การใช้บทบาทของผู้นำ การใช้ระบบเครือญาติ การใช้กระบวนการข้อตกลงร่วมกัน และการใช้องค์กรชุมชน

3) การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก เป็นการสัมภาษณ์เจาะลึกถึงข้อมูลที่ต้องการสำหรับตอบคำถามการศึกษาวิจัยในครั้งนี้

4) การสนทนากลุ่ม ดำเนินการสนทนากลุ่มนั้นเป็นการศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 9 บ้านหนองเลา ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 18 บ้านหนองเลาพัฒนา ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 19 บ้านห้วยค้อ ผู้อำนวยการในชุมชนตำบลหนองเม็ก รองนายกองค์การบริหารส่วนตำบลหนองเม็ก และนายกองค์การบริหารส่วนตำบลหนองเม็ก การสนทนากลุ่มต้องใช้อุปกรณ์ช่วยในการบันทึกข้อมูลนั่นก็คือ เทปบันทึกเสียง และสมุดบันทึก ถ้อยคำประเด็นการสนทนาที่ต้องการเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้องและชัดเจนมากยิ่งขึ้น

5) การสังเกต ทั้งการสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ซึ่งได้เข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน และศึกษาวิถีชีวิตของชุมชนต่อการจัดการป่าชุมชน ตลอดจนสังเกตถึงอิทธิพลของปัจจัยทั้งภายในและภายนอกเพื่อจะได้ข้อมูลที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

3.2 ข้อมูลหัตถ์ภูมิ โดยศึกษาจากเอกสาร และรวบรวมจากแหล่งข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชนเพื่อพัฒนาชุมชนต้นแบบ ทั้งการเก็บรวบรวมเอกสาร และอินเทอร์เน็ต

4) การตรวจสอบข้อมูล

ข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวม จะนำมาตรวจสอบก่อนการนำไปประมวลและการวิเคราะห์ผล โดยข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก จะเน้นการสัมภาษณ์แบบตรวจสอบและเช็คข้อมูล ส่วนข้อมูลในการเก็บรวบรวมระดับชุมชน จะนำมาตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า ตรวจสอบความถูกต้อง โดยการเก็บข้อมูลซ้ำข้อมูลเดิมแต่ทำการเปลี่ยนจุดเก็บข้อมูลหรือเปลี่ยนแหล่งข้อมูล รวมทั้งการถามซ้ำจากผู้ให้ข้อมูลเดิมเพื่อให้ได้ข้อมูลที่สมบูรณ์ ถูกต้อง และเที่ยงตรง

5) การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาแยกเป็นหมวดหมู่ และจัดแฟ้มข้อมูลแล้วนำมาตีความเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชนเพื่อพัฒนาชุมชนต้นแบบ แล้วนำมาวิเคราะห์จากเนื้อหาที่ได้ และการตีความจากมุมมองของกลุ่มที่ศึกษา และนำมาเขียนรายงานเชิงพรรณนา

ระยะที่ 3 ศึกษาการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าเพื่อพัฒนาชุมชนต้นแบบ

1) กลุ่มเป้าหมาย

กลุ่มเป้าหมายที่ทำการศึกษาคั้งนี้ ผู้วิจัย ศึกษาการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าเพื่อพัฒนาชุมชนต้นแบบ ซึ่งกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักจำนวน 6 คน ประกอบด้วย

1.1 นางอุทัยรัตน์ สุดชา ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 7 บ้านเหล่าอีหมัน

1.2 นายหนองม่วง ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 8 บ้านหนองม่วง

1.3 นายจักรี โทนผุย ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 9 บ้านหนองเลา

1.4 นายบุญเลิศ บุญตาแสง ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 14 บ้านเหล่าเหนือ

1.5 นายอดุลย์ ประดิษฐ์ ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 18 บ้านหนองเลาพัฒนา

1.6 นายพิทักษ์ อ้นชำนาญ ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 19 บ้านหนองเลาพัฒนา

1.7 นายอรรถ สอนจันทร์ ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 20 บ้านห้วยค้อ

1.8 นายสมาน เอี่ยมโคกสูง ผู้อาวุโสในชุมชนตำบลหนองเม็ก

1.9 นางพิสมัย จัตตุประสาร รองนายกองค์การบริหารส่วนตำบลหนองเม็ก

1.10 นายธีรพล ปะวะโก นายกององค์การบริหารส่วนตำบลหนองเม็ก

3) การเก็บรวบรวมข้อมูล

3.1 ข้อมูลปฐมภูมิ เป็นข้อมูลที่เก็บข้อมูลโดยตรงจากกลุ่มเป้าหมาย ดังนี้

1) การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักที่เกี่ยวกับการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าเพื่อพัฒนาชุมชนต้นแบบ

2) การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก เป็นการสัมภาษณ์เจาะลึกกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักที่เกี่ยวกับการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าเพื่อพัฒนาชุมชนต้นแบบ

3) การประชุมเชิงปฏิบัติการกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักที่เกี่ยวกับการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าเพื่อพัฒนาชุมชนต้นแบบ ซึ่งในการสนทนากลุ่มต้องใช้อุปกรณ์ช่วยในการบันทึกข้อมูลนั่นก็คือ เทปบันทึกเสียง และสมุดบันทึก ถ้อยคำประเด็นการสนทนาที่ต้องการ

3.2 ข้อมูลหัตถ์ภูมิ โดยศึกษาจากเอกสาร และรวบรวมจากแหล่งข้อมูลเกี่ยวกับการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าเพื่อพัฒนาชุมชนต้นแบบ

4) การตรวจสอบข้อมูล

ข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวม จะนำมาตรวจสอบก่อนการนำไปประมวลและการวิเคราะห์ผล โดยข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก จะนำมาตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า ตรวจสอบ

ความถูกต้องเพื่อให้ได้ข้อมูลที่สมบูรณ์ ถูกต้อง และเที่ยงตรง

5) การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาแยกเป็นหมวดหมู่ และจัดเพิ่มข้อมูลแล้วนำมาวิเคราะห์และสังเคราะห์เกี่ยวกับการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าเพื่อพัฒนาชุมชนต้นแบบ แล้วนำมาเขียนรายงานเชิงพรรณนา

4. สรุปผลการวิจัย

ระยะที่ 1 ศึกษาประวัติป่าชุมชนหนองสองห้อง

ป่าชุมชนหนองสองห้อง ตำบลหนองเม็ก อำเภอนาเชือก จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งอยู่ทิศตะวันออกเฉียงของชุมชนบ้านหนองเลา ปัจจุบันมีพื้นที่ป่าประมาณ 70 ไร่ ครอบคลุมพื้นที่ 6 หมู่บ้าน คือ บ้านเหล่าอ้อหมัน หมู่ที่ 7, บ้านหนองม่วง หมู่ที่ 8, บ้านหนองเลา หมู่ที่ 9, บ้านเหล่าเหนือ หมู่ที่ 14, บ้านหนองเลาพัฒนา หมู่ที่ 18, บ้านหนองเลาพัฒนา หมู่ที่ 19, บ้านห้วยค้อ หมู่ที่ 20 จากการเดินสำรวจพื้นที่ป่าชุมชนหนองสองห้อง มีชนิดพรรณไม้และพรรณพืชที่เป็นสมุนไพรจำนวนมาก สภาพทั่วไปเป็นป่าเต็งรัง หรือป่าโคก (Dry Dipterocarp Forest) ซึ่งผ่านการบุกรุกทำลายและเกิดเป็นป่ารุ่นใหม่ขึ้นมาทดแทน เรียกว่า ป่าทุติยภูมิ (Secondary Forest) ป่าโปร่ง พันธุ์ไม้ในป่าไม้ส่วนใหญ่มีขนาดไม่โตมากนัก สูงประมาณ 5 – 7 เมตร ต้นไม้กระจายตัวค่อนข้างถี่ ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์จึงเป็น “คลังอาหาร” ที่ชุมชนรอบผืนป่าได้พึ่งพาอาศัยตั้งแต่บรรพบุรุษ วิถีชีวิตของชาวบ้านจึงสัมพันธ์กับป่าอย่างแยกไม่ออก เป็นแหล่งอาหารของชุมชนแล้วชาวบ้านยังได้นำของป่าออกขาย เป็นรายได้เลี้ยงครอบครัวอีกด้วย ทำให้คนกับป่าได้พึ่งพาซึ่งกันและกัน

ระยะที่ 2 ศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชนเพื่อพัฒนาชุมชนต้นแบบ

จากการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชนเพื่อพัฒนาชุมชนต้นแบบของชุมชนบ้าน

หนองเลา ตำบลหนองเม็ก อำเภอนาเชือก จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. การใช้ความเชื่อจารีตประเพณีในการควบคุม ซึ่งคนยุคนั้นมีความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สิงสถิตอยู่ในป่า ในต้นไม้ใหญ่ ในงูใหญ่ สัตว์แปลกๆ หรืออื่นๆ ที่มีความแตกต่างจากธรรมชาติ จึงส่งผลให้การล่าสัตว์ป่าและสัตว์ป่าลดน้อยลง ดังนั้นป่าชุมชนหนองสองห้องจึงมีความอุดมสมบูรณ์มาจนถึงปัจจุบัน

2. การใช้บทบาทของผู้นำในการควบคุม ซึ่งผู้ใหญ่บ้านและกรรมการหมู่บ้าน จะมีบทบาทสำคัญในการป้องกันการบุกรุกทำลายป่าและยังได้รับการแต่งตั้งจากราชการ เพื่อควบคุมดูแลทรัพยากรในชุมชน รวมถึงประสานงานเพื่อฟื้นฟูสภาพป่า ซึ่งกลไกดังกล่าวได้มีบทบาทที่สำคัญอย่างมากในปัจจุบัน

3. การใช้ระบบเครือญาติในการควบคุม ซึ่งระบบเครือญาติช่วยให้ป่าชุมชนถูกทำลายน้อยลง เพราะคนในชุมชนส่วนใหญ่เป็นคนที่ยังรู้จักกันเป็นอย่างดี เมื่อเกิดปัญหาเกี่ยวกับการไม่ปฏิบัติตามระเบียบของชุมชน ในเรื่องการรักษาป่าก็จะมีญาติผู้ใหญ่หรือผู้สูงอายุของชุมชนคอยกล่าวตักเตือน ซึ่งระบบเครือญาติก็ได้เป็นภูมิคุ้มกันในการป้องกันการบุกรุกทำลายป่า

4. การใช้กระบวนการข้อตกลงร่วมกันในการควบคุม ซึ่งการใช้กระบวนการข้อตกลงร่วมกันในการควบคุมการทำลายป่าเพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติร่วมกันของคนในชุมชน โดยมาจากการร่วมกันแสดงความคิดเห็นของคนในหมู่บ้านและเป็นที่ยอมรับ และพร้อมที่จะปฏิบัติตามและยินยอมที่จะให้มีการลงโทษตามที่ได้ตกลงกัน

5. การใช้องค์กรชุมชนเป็นกลไกในการควบคุม ซึ่งกลไกชุมชนเป็นลักษณะขององค์กรชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชนหนองสองห้องทั้งในอดีตและปัจจุบัน หากมีการฝ่าฝืนและไม่ยอมรับบทลงโทษตามข้อตกลงก็จะถูกคนในชุมชนมองว่ามีอภิสิทธิ์เหนือคนอื่น หรือเอาเปรียบคนในชุมชนเดียวกัน กลไกการควบคุมโดยอาศัยองค์กรชุมชน

ไม่ได้มีผลต่อการอนุรักษ์ป่าแต่เพียงอย่างเดียว แต่ยังส่งผลต่อระบบเครือข่ายความสัมพันธ์ในชุมชนอีกด้วย

ระยะที่ 3 ศึกษาการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าเพื่อพัฒนาชุมชนต้นแบบ

จากการศึกษาการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชนเพื่อพัฒนาชุมชนต้นแบบของชุมชนบ้านหนองเลา ตำบลหนองเม็ก อำเภอนาเชือก จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. ความเชื่อและพิธีกรรมพื้นบ้าน โดยเฉพาะการใช้เรื่องเล่าเพื่อสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้กับผืนป่า และสร้างให้ชาวบ้านเกรงกลัวต่อการเข้าไปบุกรุกพื้นที่ของป่าที่ศักดิ์สิทธิ์ และยังมีการใช้เรื่องเล่าเกี่ยวกับผีของผืนป่าแห่งที่มีความ “เช็ดขวง” และ “มีอำนาจ” สามารถที่จะดลบันดาลให้ผู้เข้าไปบุกรุกทำลายป่า ให้ได้รับความเจ็บป่วย ซึ่งส่วนมากก็จะส่งผลต่อบุคคลในครอบครัว จึงต้องมีการกำหนดช่วงวันของการเข้าไปใช้ทรัพยากรจากป่าที่ชัดเจน

2. กิจกรรมการอนุรักษ์ป่า พบว่า มีกิจกรรมสำคัญอยู่ 3 ประการที่ชาวบ้านได้ร่วมกันปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม เช่น กิจกรรมการปลูกป่า กิจกรรมการดับไฟป่าและทำแนวป้องกันไฟป่าในหน้าแล้ง และกิจกรรมการบวชป่า ซึ่งกิจกรรมทั้ง 3 อย่างที่ได้กล่าวไว้แล้วนั้น มีความสำคัญมากในฐานะที่จะนำไปสู่ป่ามีความอุดมสมบูรณ์และช่วยให้ป่าเสื่อมโทรมน้อยลง ยังให้ป่าชุมชนเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญของหมู่บ้านและตำบลต่อไป ซึ่งกิจกรรมการอนุรักษ์ป่า ได้รับความสนใจจากชาวบ้านในชุมชนบ้านหนองเลา และชุมชนอื่นๆ ที่ใกล้เคียงที่มาช่วยกันปลูกป่า และมีการรอบบริเวณที่เป็นพื้นที่ป่าชุมชนเอาไว้โดยมีเขตแดนที่ชัดเจนที่ชาวบ้านจะเข้าไปเก็บเห็ด หาผักหวาน รวมถึงหาไม้มาทำไม้ค้ำยันได้ และได้กำหนดให้เป็นมรดกหรือแนวทางร่วมกันของชุมชนด้วย หากใครฝ่าฝืนก็จะมีบทลงโทษ

5. อภิปรายผล

จากผลการวิจัยการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าเพื่อพัฒนาชุมชนต้นแบบ

ของชุมชนบ้านหนองเลา ตำบลหนองเม็ก อำเภอนาเชือก จังหวัดมหาสารคาม ผู้วิจัยอภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชน เพื่อพัฒนาชุมชนต้นแบบของชุมชนบ้านหนองเลา ตำบลหนองเม็ก อำเภอนาเชือก จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งประกอบด้วย 1) การใช้ความเชื่อจารีตประเพณีในการควบคุม ซึ่งคนยุคนั้นมีความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สิงสถิตอยู่ในป่า ในต้นไม้ใหญ่ ใหญ่ใหญ่ สัตว์แปลก ๆ หรืออื่น ๆ ที่มีความแตกต่างจากธรรมชาติ จึงส่งผลให้การล่าสัตว์ป่าและสัตว์ป่าลดน้อยลง ดังนั้นป่าชุมชนหนองสองห้องจึงมีความอุดมสมบูรณ์มาจนถึงปัจจุบัน 2) การใช้บทบาทของผู้นำในการควบคุม ซึ่งผู้ใหญ่บ้านและกรรมการหมู่บ้าน จะมีบทบาทสำคัญในการป้องกันการบุกรุกทำลายป่าและยังได้รับการแต่งตั้งจากราชการ เพื่อควบคุมดูแลทรัพยากรในชุมชน รวมถึงประสานงานเพื่อฟื้นฟูสภาพป่า ซึ่งกลไกดังกล่าวได้มีบทบาทที่สำคัญอย่างมากในปัจจุบัน 3) การใช้ระบบเครือข่ายในการควบคุม ซึ่งระบบเครือข่ายช่วยให้ป่าชุมชนถูกทำลายน้อยลง เพราะคนในชุมชนส่วนใหญ่เป็นคนที่รู้จักกันเป็นอย่างดี เมื่อเกิดปัญหาเกี่ยวกับการไม่ปฏิบัติตามระเบียบของชุมชน ในเรื่องการรักษาป่าก็จะมีญาติผู้ใหญ่หรือผู้สูงอายุของชุมชนคอยว่ากล่าวตักเตือน ซึ่งระบบเครือข่ายก็ได้เป็นภูมิคุ้มกันในการป้องกันการบุกรุกทำลายป่า 4) การใช้กระบวนการข้อตกลงร่วมกันในการควบคุม ซึ่งการใช้กระบวนการข้อตกลงร่วมกันในการควบคุมการทำลายป่าเพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติร่วมกันของคนในชุมชน โดยมาจากการร่วมกันแสดงความคิดเห็นของคนในหมู่บ้านและเป็นที่ยอมรับ และพร้อมที่จะปฏิบัติตามและยินยอมที่จะให้มีการลงโทษตามที่ได้ตกลงกัน 5) การใช้องค์กรชุมชนเป็นกลไกในการควบคุม ซึ่งกลไกชุมชนเป็นลักษณะขององค์กรชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชนหนองสองห้องทั้งในอดีตและปัจจุบัน หากมีการฝ่าฝืนและไม่ยอมรับบทลงโทษตามข้อตกลงก็จะถูกคนในชุมชนมองว่ามีอภิสัทธาเหนือคนอื่น หรือเอาเปรียบคนในชุมชนเดียวกัน กลไกการควบคุมโดยอาศัยองค์กรชุมชนไม่ได้มีผลต่อการอนุรักษ์ป่าแต่เพียงอย่างเดียว

แต่ยังส่งผลต่อระบบเครือข่ายความสัมพันธ์ในชุมชน อีกด้วย ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของประสิทธิ์ ด่านกุลประเสริฐ (2551 : 115 - 116) ได้ศึกษาปัจจัยที่มีความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน ป่าโคกใหญ่ อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม พบว่า ผู้นำชุมชนได้ประชาสัมพันธ์ ประชุมชี้แจงในการดูแลรักษาป่าชุมชนให้ชุมชนได้รับทราบ ผู้นำชุมชนมีส่วนร่วมในการดำเนินการดูแลบำรุง รักษา ป่าชุมชนร่วมกับชุมชน หน่วยงานภาครัฐ และเอกชน และผู้นำชุมชนมีส่วนร่วมผลักดันให้ป่าชุมชนเป็นป่าชุมชนตัวอย่าง และผู้นำชุมชนเปิดโอกาสให้ชุมชนและหน่วยงานอื่นๆ เข้าร่วมวางแผนในการจัดการป่าชุมชน ซึ่งกฎระเบียบป่าชุมชนส่งผลทำให้ป่าชุมชนมีความอุดมสมบูรณ์คณะกรรมการป่าชุมชนมีส่วนผลักดันให้ตั้งกฎระเบียบป่าชุมชน และผู้นำชุมชนมีส่วนผลักดันให้ตั้งกฎระเบียบป่าชุมชน และกฎระเบียบป่าชุมชนส่งผลทำให้ป่าชุมชนเป็นป่าชุมชนตัวอย่าง และการมีส่วนร่วมในการจัดการด้านการสนับสนุน องค์กรป่าชุมชนมีส่วนร่วมทำให้ป่าชุมชนเป็นป่าชุมชน องค์กรป่าชุมชนร่วม ประชุม วางแผน และ กำหนด วัตถุประสงค์ในการจัดการป่าชุมชน และองค์กรชุมชนมีส่วนร่วมในการประชาสัมพันธ์ในด้านการจัดการป่าชุมชน และองค์กรชุมชนมีส่วนร่วมปฏิบัติในการปลูก บำรุง ดูแลรักษา ป่าชุมชน ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากปัจจัยด้านสังคมมีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมมากกว่าปัจจัยด้านการสนับสนุน ถึงแม้ไม่มีการสนับสนุนก็ไม่ส่งผลกระทบต่อการมีส่วนร่วม และ ยังสอดคล้องกับงานวิจัยของปัญญา บุตะกะ (2552: 84) ได้ศึกษาการศึกษาระดับความสำคัญของปัจจัยในการจัดการป่าชุมชนตามความคิดเห็นของประชาชน : กรณีศึกษาป่าชุมชนดอนเจ้าปู่ ตำบลทรายมูล อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น พบว่า ปัจจัยด้านการอนุรักษ์มีความสำคัญมากที่สุด เนื่องจากชุมชนได้ออกกฎระเบียบของชุมชนในการอนุรักษ์ป่า สมาชิกในชุมชนให้ความร่วมมือและมีการสร้างเครือข่ายในการอนุรักษ์ป่า โดยมีความเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของดอนปู่ตา จนกระทั่งกลายมาเป็นวัฒนธรรมและความเชื่อของชุมชนในการอนุรักษ์

ป่าชุมชน และยังพบอีกว่าปัจจัยด้านการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนเป็นปัจจัยที่มีความสำคัญในการจัดการป่าชุมชนที่มีค่าเฉลี่ยน้อยที่สุด ทั้งนี้เนื่องมาจากวิถีชีวิตของคนในชุมชนที่มีความเชื่อเกี่ยวกับดอนเจ้าปู่ที่ได้มีการสืบทอดมาตั้งแต่บรรพบุรุษจนถึงปัจจุบันมีการวางระเบียบกฎเกณฑ์ในการเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน

2. การประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชนเพื่อพัฒนาชุมชนต้นแบบของชุมชนบ้านหนองเลา ตำบลหนองเม็ก อำเภอนาเชือก จังหวัดมหาสารคาม ประกอบด้วย 1) ความเชื่อและพิธีกรรมพื้นบ้าน โดยเฉพาะการใช้เรื่องเล่าเพื่อสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้กับผืนป่า และสร้างให้ชาวบ้านเกรงกลัวต่อการเข้าไปบุกรุกพื้นที่ของป่าที่ศักดิ์สิทธิ์ และ ยังมีการใช้เรื่องเล่าเกี่ยวกับผีของผืนป่าแห่งว่ามี ความ “เข็ดขวง” และ “มีอำนาจ” สามารถที่จะดลบันดาลให้ผู้ที่เข้าไปบุกรุกทำลายป่า ให้ได้รับความเจ็บป่วย ซึ่งส่วนมากก็จะส่งผลต่อบุคคลในครอบครัว จึงต้องมีการกำหนดช่วงวันของการเข้าไปใช้ทรัพยากรจากป่าที่ชัดเจน 2) กิจกรรมการอนุรักษ์ป่า พบว่า มีกิจกรรมสำคัญอยู่ 3 ประการที่ชาวบ้านได้ร่วมกันปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม เช่น กิจกรรมการปลูกป่า กิจกรรมการดับไฟป่าและทำแนวป้องกันไฟป่าในหน้าแล้ง และกิจกรรมการบวชป่า ซึ่งกิจกรรมทั้ง 3 อย่างที่ได้กล่าวไว้แล้วนั้น มีความสำคัญมากในฐานที่จะนำไปป่ามีความอุดมสมบูรณ์และช่วยให้ป่าเสื่อมโทรมน้อยลง ยังให้ป่าชุมชนเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญของหมู่บ้านและตำบลต่อไป ซึ่งกิจกรรมการอนุรักษ์ป่า ได้รับความสนใจจากชาวบ้านในชุมชนบ้านหนองเลา และชุมชนอื่นๆ ที่ใกล้เคียงที่มาช่วยกันปลูกป่า และมีการรอบบริเวณที่เป็นพื้นที่ป่าชุมชนเอาไว้อนุญาตเฉพาะฤดูกาลหาของป่าเท่านั้นที่ชาวบ้านจะเข้าไปเก็บเห็ด หาผักหวาน รวมถึงหาไข่มดแดงได้ และได้กำหนดให้เป็นมตรวมหรือแนวทางร่วมกันของชุมชนด้วย หากใครฝ่าฝืนก็จะมียกโทษ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ ภาวดี ทะไกรราช (2560) ได้ศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการป่าชุมชนในพื้นที่ชายแดน พบว่า ภูมิปัญญาในการปลูกป่าและรักษาระบบนิเวศ

รอบผืนป่า เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมของประชาชนที่อาศัยและพึ่งพาผืนป่า ในพื้นที่ชายแดนจังหวัดศรีสะเกษประชาชนจะปลูกป่าโดยใช้หลักการผสมผสานพืชพรรณไม้ชนิดต่างๆ ปะปนกันไป และในบางพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ก็จะปล่อยให้ป่าเติบโตขึ้นเองตามธรรมชาติ ในบางพื้นที่จะมีการปลูกไม้ผลสลับกับพืชผักบางชนิดเพื่อให้ต้นไม้และพืชผักดังกล่าวให้ย่อยสลายตามธรรมชาติ ส่วนภูมิปัญญาดั้งเดิมที่สืบทอดกันมาตั้งแต่การเตรียมดิน การเลือกดินบางประเภทเพื่อนำมาเพาะปลูกต้นไม้ โดยเฉพาะดินที่มีความร่วนซุยเหมาะแก่การเพาะปลูกในบางพื้นที่มีการกำหนดข้อห้ามในการใช้ดินบางประเภท เช่น ดินจอมปลวก ซึ่งห้ามนำมาเพาะปลูกเพราะอาจจะมีอันเป็นไปได้นอกจากนี้ ส่วนการปลูกพืชจะเน้นการใช้หลักการธรรมชาติบำบัดธรรมชาติ การรักษาหน้าดินด้วยการปลูกพืชตามลำดับขั้นของต้นไม้และการขยายพันธุ์พืช โดยใช้การปล่อยสัตว์บางชนิดเพื่อช่วยในการขยายเมล็ดพันธุ์ไม้และภูมิปัญญาในการคัดเลือกพันธุ์พืชและเลือกประเภทพันธุ์ไม้ที่จะนำมาขยายพันธุ์ โดยจะเน้นพันธุ์ไม้ที่โตใช้ประโยชน์ทั้งลำต้น หรือเลือกต้นไม้ที่จะนำปลูกขยายพันธุ์โดยคำนึงถึงประโยชน์พื้นฐานที่ประชาชนจะได้ใช้ประโยชน์ อาทิ เป็นอาหารพืชสมุนไพร และพืชใช้สอย หรือต้นไม้ประจำถิ่น สอดคล้องกับแนวคิดของ ดอกรัก มารอด (2555) พืชแต่ละชนิดเจริญเติบโตได้ดีในบางพื้นที่ตามสภาพดิน ฟ้า อากาศของท้องถิ่นนั้นๆ นอกจากนี้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สำคัญเกี่ยวกับการรักษาระบบนิเวศคือ การไม่เผาป่า เพราะเป็นการทำลายแหล่งที่อยู่ของสัตว์และสิ่งมีชีวิตในป่า การปล่อยป่าให้เติบโตเองตามธรรมชาติ รวมถึงการขยายพันธุ์พืชชนิดต่างๆ ในรูปแบบวิธีการต่างๆ การนำเศษหญ้าหรือเศษฟางแห้งมาคลุมดินบริเวณปากหลุมที่ปลูกต้นไม้หรือหากปลูกต้นไม้ในฤดูแล้งก็ใช้เศษพืชหรือต้นกล้วยที่ชุ่มน้ำมาคลุมหน้าดินเพื่อสร้างความชุ่มชื้นส่วนการขยายพันธุ์พืชจำพวกหัวหรือเหง้าโดยจะเลือกขุดเอาหัวหรือเหง้าที่พร้อมใช้ และจะนำหัวหรือเหง้าอ่อนๆ ผึ่งกลบกลับคืนเพื่อให้ขยายพันธุ์ต่อไป นอกจากนี้ยังมีวิธีการขยายพันธุ์พืชที่กินได้อื่นๆ

โดยเฉพาะพืชผักพื้นบ้าน อาทิ ผักหวานป่า ผักเม็ก ผักติ้ว หวาย และสมุนไพรต่างๆ เพื่อชาวบ้านจะได้นำมาประกอบอาหารและนำไปจำหน่ายสร้างรายได้ให้ครอบครัว บางท้องถิ่นจะมีการขยายพันธุ์ไม้โดยการเก็บเมล็ดพันธุ์ไม้ใหญ่จากป่ามาปลูกในพื้นที่ชุมชนเพื่อสร้างป่าธรรมชาติในชุมชน

6. ข้อเสนอแนะ

6.1 ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1) ชุมชนควรจัดกิจกรรมและประกอบพิธีกรรมอื่น ๆ เกี่ยวกับป่าชุมชนในวันหยุดราชการ หรือวันหยุดเรียน เพื่อเปิดโอกาสให้เด็กและเยาวชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนด้านการอนุรักษ์ป่าชุมชน

2) ควรมีการประชุมสัมพันธกิจกิจกรรมเกี่ยวกับป่าชุมชน เพื่อให้สื่อมวลชนได้เผยแพร่ข่าวสารที่เป็นประโยชน์ในการจัดการป่าชุมชนให้ชุมชนอื่นได้ทราบ

3) ควรมีการร่วมมือในการจัดการป่าชุมชนเป็นเครือข่ายระดับตำบล ระดับอำเภอ ระดับจังหวัด และระดับภูมิภาค เพื่อเป็นการเพิ่มศักยภาพขององค์กรชุมชนให้มีความเข้มแข็งยิ่งขึ้น

4) ควรมีการจัดตั้ง “กองทุนพัฒนาป่าชุมชน” ขึ้นเพื่อเป็นทุนในการดำเนินงานกิจกรรมเบื้องต้นเกี่ยวกับป่าชุมชน

6.2 ข้อเสนอแนะสำหรับกรวิจัยครั้งต่อไป

1) ควรมีการศึกษาการจัดการป่าชุมชนตามความคิดเห็นของประชาชนในแต่ละพื้นที่ที่มีสภาพที่แตกต่างกัน เพื่อใช้เป็นข้อมูลในการบริหารจัดการป่าให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่นั้นต่อไป

2) ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบป่าชุมชนที่เป็นป่าตัวอย่างกับป่าชุมชนอื่น ๆ เช่น ป่าเขตอุทยาน ป่าช้า ป่าดอนปู่ตา เป็นต้น เพื่อให้ทราบถึงความแตกต่างหรือไม่แตกต่างในวิธีการจัดการป่าชุมชน

3) ควรมีการวิจัยแนวทางการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน

4) ควรศึกษาถึงสภาพปัญหาที่แท้จริงในการจัดการป่าชุมชน เพื่อที่จะได้แนวทางในการแก้ไขปัญหาที่ตรงประเด็นได้อย่างยั่งยืน

7. เอกสารอ้างอิง

- กรมป่าไม้. (2556). *ปฐมบทการป่าไม้ ประวัติเหตุการณ์ สถานที่สำคัญ จากอดีตสู่ปัจจุบัน* (พ.ศ. 2439 – 2556). กรุงเทพฯ: กรมป่าไม้.
- ดอกรัก มารอด. (2555). *นิเวศวิทยาป่าไม้ประยุกต์*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ประสิทธิ์ ด่านกุลประเสริฐ. (2551). *ปัจจัยที่มีความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนป่าโคกใหญ่ อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม*. วิทยานิพนธ์ วท.ม. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ปัญญา บุตะกะ. (2552). *การศึกษาระดับความสำคัญของปัจจัยในการจัดการป่าชุมชนตามความคิดเห็นของประชาชน : กรณีศึกษาป่าชุมชนดอนเจ้าปู่ ตำบลทรายมูล อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น*. วิทยานิพนธ์ วท.ม. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- เผด็จ ชำเพ็ญ. (2543). *การมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชน: ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านทุ่งยาวตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน*. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ภาวดี ทะไกรราช. (2560). *ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการป่าชุมชนในพื้นที่ชายแดน*. วารสารมหาวิทยาลัยนครพนม ; ปีที่ 7 ฉบับที่ 1 มกราคม - เมษายน 2560.
- มูลนิธิสืบนาคะเสถียร. (2559). *ห้วยขาแข้งกว่าจะเป็นมรดกโลก*. [ออนไลน์]. ได้จาก : www.seub.or.th. [สืบค้นเมื่อวันที่ 8 กันยายน 2559].
- วุฒิชัย พิรุณสุนทร. (2554). *ปัจจัยทางการบริหารที่มีผลต่อการจัดการป่าชุมชนของคณะกรรมการ ป่าชุมชนในพื้นที่สำนักงานป่าไม้เขตขอนแก่น*. วิทยานิพนธ์ปริญญาสังคมศาสตรมหาบัณฑิต. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สมศักดิ์ สุขวงศ์. (2550). *การจัดการป่าชุมชน : เพื่อคนและเพื่อป่า*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : ทวีวัฒนาการพิมพ์.